

UDC 929.52(=163.41)(436-89)
UDC 736.3(497.11)"04/14"
Оригинални научни рад

Др Бењамин Ф. Хекић¹
Историјски институт (Београд)
Србија

СИГИЛОГРАФСКИ ОБРАСЦИ СРПСКИХ ДЕСПОТА ПОСЛЕ 1459: ОД СРПСКИХ СУВЕРЕНА ДО УГАРСКИХ МАГНАТА²

Апстракт: У раду се кроз детаљну анализу сигилографских образаца са печата титуларних српских деспота у Угарској из породица Бранковић и Бериславић, и кроз упоређивање ових образаца са њима сродним дипломатичким састојцима деспотских исправа (интитулацијама и потписима) настоји показати како се у свим овим обрасцима читавала промена статуса, али и самоперцепција положаја српских деспота након 1459. године. Нестанком Српске деспотовине и преласком изданака породице Бранковић на територију Угарске краљевине где су им за службу Угарској круни додељени некадашњи деспотски поседе, започео је полувековни процес трансформације титуле српског деспота (*despotus regni Rascie*, деспот краљевине Рашке) из владара Србије, преко баштиника суверености нестале српске државе до угарских магната са звучном титулом; фазе овог процеса се могу се пратити и у сигилографским обрасцима деспотских печата и њима сродним дипломатичким обрасцима деспотских исправа.

Кључне речи: сигилографски обрасци, српски деспоти у Угарској, угарски магнати, печати, печатњаци (типари), печатно прстење (сигнети), интитулација, потпис, Бранковићи, Бериславићи

Падом Смедерева у руке Османлија 1459. године престала је да постоји суверена Српска деспотовина као последња у низу држава на територији средњовековне Србије. Њом су током пола века постојања владали Лазаревићи и потом Бранковићи, потомци двојице обласних господара из времена

¹ *benjamin.hekic@iib.ac.rs*; Benjamin F. Hekić, Institute of History (Belgrade), Serbia

² Овај рад у једном свом делу користи прерађен и допуњен текст сегмента ауторове докторске дисертације *Печати српских средњовековних владара између западних и византијских узора* одбрањене 2021. године на Одељењу за историју Филозофског факултета Универзитета у Београду.

распада Српског царства. Својим стварним и/или конструисаним пореклом од Немањића, Лазаревићи-Бранковићи³ – који су уистину постали једном владарском породицом са свим размирицама и сукобима карактеристичним за средњовековне династије – настојали су да се прикажу баштинцима светородне лозе Светих Симеона и Саве, и тиме Деспотовину утемеље као легитимног настављача државе Немањића (краљевства, потом царства). Оваква настојања су била присутна на различитим пољима деловања, и нису заобишла ни дипломатичку и сигилографску праксу у канцеларији владајућих српских деспота у периоду до 1459.⁴

Један одраз средњовековне српске државности наставио је да постоји и након пада Деспотовине. Својеврсне *Reliquiae reliquiarum* средњовековне Србије биле су титула и поседи српских деспота у Угарској који су током нешто дуже од пола века припадали изданцима породица Бранковић и Бериславић, те најзад Павлу Бакићу, који је био последњи *десјоџи* (краљевине) *Рашке* у служби Угарске круне. Основна тенденција сигилографске праксе српских деспота у Угарској јесте осиромашење сигилографских образаца као последица прилагођавања политичкој реалности у којој су деспоти од владара Српске деспотовине која је баштинила државно-правну традицију немањићке Србије постали тек вазали Угарске круне са звучном титулом. Сложени сигилографски обрасци из периода пре 1459. док су деспоти владали Србијом једва да су надживели последње Бранковиће из Смедерева.

Ти сигилографски обрасци огледали су се и раније код Лазаревића и Бранковића као обласних господара, а затим и током владавине деспота Стефана Лазаревића (1402–1427), деспота Ђурђа Вуковића Бранковића (1427–1456) и деспота Лазара Бранковића (1458–1459) у коришћењу висећих металних (позлаћених) и воштаних печата који су могли бити висећи или утиснути, за оверавање владарских исправа. Висећи позлаћени печати српских деспота били су вероватно најупечатљивије средство за исказивање континуитета са немањићком сигилографском праксом. Код ових печата спојене округле металне плочице (аверс и реверс) причвршћиване су на врпцу која је провлачена кроз прорезе и рупице начињене у документу. Као и Немањићи пре њих, Лазаревићи и Бранковићи су оваквим печатима оверавали свечане манастирске повеље издаване монашким обитељима на Светој Гори Атонској, нешто што никоји други обласни господари осим кнеза Лазара и *велможној* господина Вука Бранковића себи нису дозвољавали, судећи по сачуваном сигилографском изворном материјалу. Позлаћени печати Лазаревића и Бранковића су носили ликовну представу владарâ на аверсу и хагиографску представу – лик Христа, Богородице или Светог

³ Васиљевић 2016: 87–93, 97.

⁴ Хекић 2021: 230–231, 260–264.

Стефана Првомученика – на реверсу. Представа владара на овим печатима је имитирала владарску представу са печата немањићких краљева и царева (пун владарски орнат и инсигније власти – владарска одора са кос, појас лорос, круна, жезло, владарски свитак акакија), а и реверсне представе Христа и Светог Стефана на печатима Лазаревића долазе из иконографског корпуса немањићких печата, док је представа Богородице била спецификум сигилографских образаца Бранковића. Код висећих воштаних печата српских деспота такође су вршцом на документ причвршћиване округле воштане грудве које су носиле печатну представу (понекад отиснуту на танком слоју обојеног воска нанетог на основну грудву од природног воска), док је код утиснутих печата, који су могли бити само воштани, восак у боји наливан директно на саму исправу, а затим је у восак утискиван печатњак (типар), или је преко воска постављан комадић заштитног папирића, па преко њега утискиван типар. У зависности од типа документа који је овераван, тј. да ли је у питању била повеља или писмо, зависили су не само материјал (метал или восак) и начин причвршћивања печата (утиснути или висећи), већ и који ће типар бити употребљен, пошто су деспоти имали најмање два типа печатњака за восак различитих димензија, један већи и један мањи, а некад и један средњи. За воштане печате коришћени су типари са хералдичким композицијама, за које постоје сведочанства да су их користили и српски цареви из династије Немањића. Код деспота Стефана Лазаревића и код деспота Ђурђа Вуковића на великим хералдичким типарима присутан је пун грб – штит са шаржом, шлем са плаштом и челенком коју чине волујски рогови. Међутим, централни мотив на печату је шлем са челенком, о чему сведоче његове веће димензије у односу на штит, као и чињеница да деспот Ђурађ по смрти свог ујака на дизајну печата није заменио шаржу на грбовном штиту, већ челенку – уместо двоглавог орла, између волујских рогова се сада јавља лав који корача. Тек ће код Ђурђевог сина Лазара грбовни штит постати централни мотив грба, па ће се сада на штиту увећаних димензија (у односу на шлем) наћи иста представа као и у челенци – лав који се пропиње између волујских рогова.⁵

Лазарев старији брат, слепи деспот Стефан Бранковић, био је први српски деспот у изгнанству. Остатак живота након пада Смедерева провео је лутајући између Угарске, поседа Цељских (где се налазила његова сестра Кантакузина-Катарина, грофица цељска), Албаније (где се оженио Ангелином Аријанит) и Венеције, да би се коначно са породицом (супругом, синовима Ђорђем и Јованом, и кћерком Маријом) сместио у орозули замак Београд

⁵ Детаљније о сигилографским обрасцима Лазаревића и Бранковића као обласних господара, а потом и владајућих деспота Србије до 1459. године в. Хекић 2021: 145–150, 154–163, 228–231, 254–264, 289–294.

крај Удина у Фурланији, где је и окончао свој живот.⁶ Деспот Стефан је за печатење својих исправа читавог живота користио свој мали типар (око 24 мм) израђен у периоду пре смрти деспота Лазара (а можда и пре смрти деспота Ђурђа). Још за братовог живота Стефан је овим типаром печатио две повеље о подизању очевог поклада из Дубровника; оба пута су у питању висећи воштани печати – отисци у црвеном воску на грудвама од природног воска које висе на врпцама од уплетене свиле (Сл. 1).⁷ Две деценије касније, када је након пропасти Српске деспотовине боравио у фурланском Београду, овим типаром Стефан је запечатио писмо Дубровнику којим Општини препоручује своју породицу (1. октобар 1476), и то утиснутим воштаним печатом са заштитним папирићем (Сл. 2).⁸ Печатно поље Стефановог типара испуњавају хералдичка представа – шлем, окренут хералдичко десно, са челенком коју чини лав који се пропиње између волујских рогова, и плаштом који прелази у вињете – и легенда +ДЕСПОТЪВНИСЪ+СТЕПАНЪ (Деспотввикъ Степањ) између две кружнице по ободу.⁹

Име и титула из легенде печата Стефана Бранковића требају се сагледати у ширем контексту, поређењем са оним дипломатичким састојцима његових исправа који су такође требали садржати његово име и титуле – интитулацијом и потписом. Интитулације Стефана Бранковића биле су сажете: за живота деспота Лазара Стефанова титула испред имена је гласила *ἰοσιῴδιν* (једном се додаје и ознака порекла, „синь господина деспота Гјурђа”), а касније

⁶ Спремић 1982: 311; Ђирковић 1982: 374–376.

⁷ Дубровник, Државни архив, *Diplomata et acta*, 15. stoljeće, br. 281 (bečki broj 1109), br. 284 (bečki broj 1112). Ивић 1910: 37, бр. 64, т. 12, сл. 64; Чремошник 1976: 144, т. 9, сл. 18а; Марјановић-Душанић 1994: 111; Порчић 2014: 219, 221, сл. С1–С2; печат; *Monasterium.net, Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479), 14571214 – Branković Stefan*. <https://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/14571214_%E2%80%93_Brankovi%C4%87_Stefan/charter>. 19.01.2021. На сајту *Monasterium.net, Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479), 14570812 – Branković Stefan*. <https://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/14570812_%E2%80%93_Brankovi%C4%87_Stefan/charter>. 19.01.2021., налази се фотографија погрешног документа – повеље цара Уроша Дубровнику од 24. априла 1357. године, уместо повеље деспотовића Стефана Бранковића од 12. августа 1457. Снимци у доји свих печата из Дубровачког архива коришћени током писања овог рада, од којих су два уврштена као илустрације у овом раду (Сл. 1–2), били су нам уступљени љубазношћу и предусретљивошћу руководства и особља Државног архива у Дубровнику, те проф. др Небојше Порчића са Филозофског факултета у Београду, на чему им се најсрдачније захваљујемо.

⁸ Дубровник, Државни архив, *Prepiska XV*, 384-4 (раније *Prilozi arhivskim serijama IVa*, br. 75). Чремошник 1976: 144, т. 9, сл. 18б; *Monasterium.net, Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479), 14761001 – Branković Stefan*. <https://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/14761001_%E2%80%93_Brankovi%C4%87_Stefan/charter>. 19.01.2021.

⁹ Марјановић-Душанић 1994: 111, погрешно наводи титулу као „деспотъ”.

десиош.¹⁰ Иза Стефана није остао ниједан документ са потписом (сасвим у складу са дипломатичком традицијом Бранковића док су још били обласни господари).¹¹ Печатну легенду „Деспотвике Степань” стога немамо са чим упоредити; да је такав Стефанов потпис постојао током очевог и братовог живота, можда је могао имати опширнију формулу, уз додатак секундарне титуле господин (девоција *милошћу Божјом* као невладајућем члану породице би му тешко приличила, као и одредница власти).

У следећој генерацији Бранковића који су се трајније населили у Угарској, сигилографски обрасци „понети” из Смедерева почињу већ да се растачу. Вук Гргуревић, син старијег Лазаревог и Стефановог слепог брата Гргура, и унук деспота Ђурђа, прешао је у Угарску крајем 1464. године; ту је убрзо пристао на страну свог некадашњег противника, краља Матије Корвина, који му је доделио некадашње деспотске поседе у Угарској, да би потом постао и први српски деспот који је титулу примио од угарског краља.¹² Деспот Вук је користио типар који по димензијама и легенди одговара средњем типару за воштане печате деспота Лазара,¹³ али хералдички дизајн одговара Лазаревом великом типару за воштане печате,¹⁴ утолико што садржи пун деспотов грб. Овим типаром (око 32 мм) Вук је печатао повељу славонском подбану Ладиславу Гребенском (1. јануар 1475, печат утиснут у црвени восак на средини листа, преко последња два реда текста)¹⁵ и повељу загребачком надбискупу (1. јун 1478, печат утиснут тако што је на средини листа, преко последњег реда текста, наливен восак преко кога је постављен квадратни папирић).¹⁶ По смрти деспота Вука овај типар је користила и његова удовица Барбара Франкопан, да изради три отиска којим је печатила

¹⁰ Миклошич 1858: 518–519, бр. 442; Порчић 2014: 219, 221.

¹¹ Порчић 2012: 208.

¹² Ђирковић 1982: 376–377.

¹³ Дубровник, Државни архив, Prilozi arhivskim serijama IVa, br. 63. Чremoшник 1976: 143–144; Марјановић-Душанић 1994: 111; Порчић 2014: 222, сл. Л3: полеђина; Хекић 2021: 162–163, 264, 294; Monasterium.net, Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479), 14571222 – Branković Lazar. <https://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/14571222_%E2%80%93_Brankovi%C4%87_Lazar/charter>. 19.01.2021.

¹⁴ Дубровник, Државни архив, Diplomata et acta, 15. stoljeće, br. 280 (bečki broj 1108). Ивић 1910: 37, бр. 63, т. 12, сл. 63; Чremoшник 1976: 142–143, тад. 9, сл. 17а; Марјановић-Душанић 1994: 111; Порчић 2014: 218, сл. Л1: печат; Хекић 2021: 162, 263–264, 294; Monasterium.net, Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479), 114570812 – Branković Lazar. <https://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/114570812_%E2%80%93_Brankovi%C4%87_Lazar/charter>. 19.01.2021.

¹⁵ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 100842, <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/202928/>> (21.01.2021).

¹⁶ Месић 1873: 120–121, бр. 15. Црно-бели снимак повеље са печатом се налази у Будимпешти, Мађарски државни архив, DF 252066. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/208225/>>. 21.01.2021.

своја три писма Ладиславу Гребенском, сада угарском вицепапатину: од 22. марта 1487 (црвени восак је наливен по средини листа на полеђини, а затим је преко њега постављен квадратни папирић преко кога је овлаш утиснут типар),¹⁷ од 19. јуна 1487 (црвени восак је наливен на споју пресавијеног писма, а затим је преко њега постављен квадратни папирић, преко кога је овлаш утиснут типар),¹⁸ и од 11. марта 1488 (печат је причвршћен на идентичан начин као и претходни).¹⁹ Тиме укупан број сачуваних отисака са овог типара деспота Вука достиже пет. Печатну представу Вуковог типара чини троделна композиција пуног грба која се састоји од грбовног штита, шлема са плаштом и челенке – косо положени штит носи представу лава који се пропиње између волујских рогова, шлем је типа „бат” и прекривен је плаштом раздељеним на два дела који се завршавају многобројним вињетама, а челенку чине волујски рогови између којих се налази лав који се пропиње; цела композиција окренута је десно. Кружна легенда је исписана на заставици која окружује грб по ободу печата и гласи *ГНЬ*ДЕСПОПЬ*ВУІЅЬ (Господинь деспоть Воукь).

Номенклатура и титулатура из печатног натписа деспота Вука не могу се анализирати и тумачити без њиховог поређења са интитулацијама и потписима из његових исправа. Интититулације деспота Вука посведочене су у његовим латинским повељама и садрже само име и титулу са одређењем власти (*Wok despotus regni Rascie etc, Wok Rascie despotus etc*).²⁰ Српски потписи деспота Вука, сачувани су на његовој кореспонденцији са турским султаном и због тога представљају спецификум; из одреднице власти нестаје Србија, што одражава фактичко стање, те садрже образац титула + име у једном случају, одн. формулу титула + име уз додатак секундарне титуле и одређења власти *кајейџан досанских ірадова*, а на почетку се додаје нови епитет скромности, *Царсїва ѿи склав*. Промену фактичког стања одражавају и Вукови латински потписи на писмима, па тако опширни образац из времена деспота Стефана Лазаревића и Ђурђа Вуковића Бранковића губи девоцију и своди се на формулу име + одређење власти + титула (*Wlk regni Rascie despotus*). У једној прилици је сигурно да је његов потпис на латинском био проширен тако да садржи и титулу јајачког бана (*Despotus Wok Racie,*

¹⁷ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 101031. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/222624/>>. 21.01.2021.

¹⁸ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 101037. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/223081/>>. 21.01.2021.

¹⁹ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 101052. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/224058/>>. 21.01.2021.

²⁰ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 95411. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/213179/>>. 21.01.2021; DL 100842. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/202928/>>. 21.01.2021. Меслћ 1873: 120–121, бр. 15.

atque Jayze banus).²¹ Оно што се уочава јесте да је у латинским исправама постојала одређена закономерност у томе да се јавља само интитулација или само потпис – писма садрже потписе, а повеље интитулације. Код Вукове удовице Барбаре чини се да долази до разградње унутрашње форме потписа, будући да се сва њена три сачувана потписа разликују: у два случаја се потписује именом и одредницом удовиштва, и то једном у скраћеној форми (*Barbara condam dezpoti*), а други пут у проширеном облику (*Barbara relicta condam Wk dezpoti*), док се у једном случају потписује обрасцем име + титула, уз додатак секундарне титуле *јосјођа* (*Domina Barbara despotissa etc.*). Одредница удовишта се налази и у јединој њеној интитулацији (*Barbara relicta condam Wok despoti Rascie*).²² Будући да се Барбарина интитулација јавља на једном писму, овде ипак не може бити речи о закономерности уоченој код деспота Вука, да писма садрже потписе, а повеље интитулације.

Легенда са Вуковог печата изведена је, као што смо видели, на српском, а њен образац секундарна титула (господинь) + титула (деспотъ) + име (Воукъ) на први поглед може деловати као да управо одражава промењено фактичко стање губитка власти деспотâ над Србијом које се читава у формуларима интитулација и потписа деспота Вука и његове удовице. Но, када се печатна легенда са печата деспота Вука упореди са печатним легендама са мањих и средњих типара ранијих деспота (Стефана Лазаревића, Ђорђа Вуковића Бранковића, Лазара Бранковића) које су увек садржале секундарну титулу *јосјодин*, титулу *десјоџ*, и лично име владара,²³ постаје извесно да легенда са Вуковог печата није одражавала фактичко стање, већ је само настављала стари образац сажете печатне легенде са типара деспотâ из Смедерева.

Од породице слепог Стефана Бранковића пре него што су његови синови понели деспотске титуле сачувано је укупно четири печата – по један воштани печат деспотице Ангелине, Ђорђа и Јована, те један заједнички златни печат ове три личности.

Старији Стефанов син Ђорђе (потоњи владика Максим) имао је хералдички типар упоредив оном његовог рођака Вука Гргуревића и пре стицања деспотске титуле. Тим типаром је печатио заклетву коју је са мајком, деспотицом-монахињом Ангелином и братом Јованом дао Фредерику III

²¹ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 95411. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/213179/>>. 21.01.2021. Порчић 2012: 193–194, 208.

²² Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 101031. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/222624/>>. 21.01.2021; DL 101037. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/223081/>>. 21.01.2021; DL 101052. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/224058/>>. 21.01.2021; DL 103962. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/226336/>>. 21.01.2021. Једини пример Барбарине интитулације долази са њеног писма од 11. марта 1488 (DL 101052), где је интитулација на почетку писма и физички одвојена од остатка текста тако да практично изгледа као потпис изнад текста писма, а не испод.

²³ Хекић 2021: 155, 159–161, 162–163, 230–231.

Хабзбуршком (1479), на којој се налазе четири висећа воштана печата. Свака од четири печатне грудве од природног воска која је висила на врпци од пергаментна која улази кроз једну рупу а излази кроз две имала је наливен црвени восак за печатни отисак; печати Ђорђа (Сл. 3) и Јована (Сл. 4) су у потпуности очувани, са Ангелининог отиска (Сл. 5) недостаје око половина круга од црвеног воска, а са четвртог печата је црвени восак потпуно отпао, па се не може рећи да ли је заиста припадао Ђорђевој и Јовановој сестри Марији, како се претпоставља.²⁴ Печатно поље Ђорђевог типара (35 мм) испуњава штит, са представом нове хералдичке шарже, волујске главе *en face*, са прстеном у носу; изнад штита се налази шлем типа „бат”, са челенком коју чине волујски рогови између којих се налази лав у ходу, и плаштом раздељеним на два дела који се завршавају многобројним вињетама; цела композиција је окренута удесно, а рогови из челенке и штит деле простор за легенду унутар две кружнице по ободу на два дела, тако да је легенда изведена као +ГСПДНН-ЪГЮРџГЪѠ (+ Господињ Ђурагъ). Јованов печат (37 мм) има идентичну хералдичку представу на печату, једино се легенда разликује и гласи +ГСПОДНН-ЪГѠџНЬ· (+ Господињ Јванъ). Пошто у тренутку настанка ових печата Ђорђе и Јован још нису били стекли деспотске титуле, у легенди се налазе само секундарна титула *iosiodin* и име сигиланта. Њихови печати се у односу на печат деспота Вука разликују по томе што грбовни штит носи нову шаржу, волујску главу уместо лава који се пропиње између волујских рогова, док шлем са плаштом и челенка коју чини лав који је приказан у ходу између пара волујских рогова (N. В. на печату деспота Вука лав се пропиње) остају суштински исти. Глава бика као хералдичко обележје није забележена пре тога у хералдичкој традицији српских деспота или породице Бранковић. Чак и да је на једном печату Вука Бранковића приказан бик који се пропиње,²⁵ мало је вероватно очекивати да се млади деспотовићи у својој хералдичкој пракси окрену модификацији једног хералдичког амблема њиховог прадеда, па ће пре бити да је донекле произвољно изабрана потпуно нова хералдичка шаржа. На избор је, додуше, могла утицати чињеница да су волујски рогови из челенке кнеза Лазара постали неизоставни део хералдичке традиције српских деспота, те је „сродност” овог елемента са волујском главом као шаржом могла одредити баштинике српских деспота управо за ово хералдичко обележје.

Печат деспотице Ангелине је био нешто другачијег дизајна у односу на печате њених синова. Иако јој као жени не приличи пун грб са штитом, шлемом и челенком, њен хералдички типар (39 мм) носио је штит, са представом

²⁴ Талоци 1893: 216, сл. 6–8; Талоци 1895: 357, фиг. 6–8; Талоци 1909: 370–372; Ивић 1910: 39–40, бр. 75–77, т. 14, сл. 75–77; Чремошник 1976: 144–145, т. 10, сл. 19а–б.

²⁵ Хекић 2021: 148–149, 289–290.

анђела спуштених крила, у профилу, окренутог десно, како држи барјак са двоглавим орлом у десној руци; унутар две кружнице по ободу тече легенда +ΔЄ...ГГЄΛΗΝ4 (+ Деспотица Ангелина). Анђео као хералдичка шаржа не долази из иконографско-хералдичког корпуса српских деспота. Ово је можда и једини случај коришћења тзв. *canting arms*²⁶ у хералдичкој традицији српских владара, будући да је анђео веома лако могао бити визуална алузија на деспотичино име. Посебно је занимљив један сегмент овакве грбовне представе – на барјаку који анђео држи налази се представа двоглавог орла. Орао као хералдичка шаржа на Ангелинином печату вероватно долази из хералдичке традиције албанске великашке породице Аријанита из које Ангелина потиче,²⁷ али не може се потпуно искључити ни могућност везе са иконографско-хералдичким корпусом српских деспота – као хералдички амблем, двоглавог орла је користио деспот Стефан Лазаревић.²⁸

Деспотица Ангелина и њени синови Ђорђе и Јован су иза себе оставили и заједнички златни печат, као што је то био случај готово век раније са синовима Вука Бранковића (Гргур, Ђурађ, Лазар).²⁹ Златни печат удовице и синова деспота Стефана (40 мм) виси на повељи ово троје Бранковића којом дају 500 златника годишње светогорском Манастиру Св. Павла (11. март 1495), и причвршћена је црвеном врпцом провученом кроз две рупе у плики испод потписа по средини.³⁰ Иконографски, овај печат донекле наставља образац поменутог златног печата синова Вука Бранковића чији аверс носи фигуре троје сигиланата. Стил ликовне представе са печата последњих Бранковића је, наравно, знатно другачији, али и на његовом аверсу су приказане три фигуре – мајка у средини, лево и десно од ње њени синови, сви са високим отвореним крунама чији су врхови са по три крина, Ђорђе (лево) и Јован (десно) одевени једнако у свечане одоре са украсима и наборима, док се Ангелинина раскошна одора разликује у понечему. Сво троје су сигнирани легендама; лево од Ђорђа по ободу и испод ногу му тече вертикални натпис Г^СПО–Д^СЕП–ОТЬГ–Њ–ЃГЇЄ (Господињ деспотъ Гневргіе), а на исти начин је десно по ободу и испод ногу сигниран деспот Јован Г^СПО–Д^СЕ–ПОТ–ЅТ–ЇЃ (Господињ деспотъ Їванъ), док је Ангелина сигнирана хоризонталном легендом у два реда изнад све три фигуре као

²⁶ Вудкок, Робинсон 1988: 198; Нојбекер 1997: 82, 118.

²⁷ Соловјев 2000: 89.

²⁸ Хекић 2021: 154–155, 262, 280, 291–292.

²⁹ Благојевић 1982: 204, нап. 86; Синдик 1998: 76–77, бр. 76; Бубало 2000: 100–101, 105; Синдик 2000: 235, сл. 53–54; Хекић 2021: 149–150. Снимци документа са печатом постоје у Београд: Архив САНУ 8876.Л.108; Народна библиотека Србије, Ф 2804.

³⁰ Синдик 1978: 202–203, бр. 16; Митровић 2007: 209–210. Снимци документа са печатом постоје у Београд: Хиландарски одбор САНУ 7132–7135 (1798–1800); Народна библиотека Србије, Ф 1837.

Г^сПО^сДЕПО / Ч^дГГАИ\^д (Госпоѓа деспотица Аггелина). Реверс носи сасвим нову хагиографску представу коју синови Вука Бранковића нису користили на реверсу свог печата (на коме се налази приказ Богородице са Христом Богомладенцем). У питању је приказ Светог Ђорђа без нимба, у оклопу, на коњу који трчи улево, како копљем убија аждају под копитима коња, а кружна легенда по ободу почиње незнатно лево од највише тачке печата (11 сати) и гласи +СТІВАКОМ^ѸННЄГНЄГЃГЃЄПОМЛ^ѸНРѢНСВ ОЕ (+ Свети великомоучениче Гњевргїе помилоуи раби свое). Ова конкретна хагиографска представа на реверсу упућује да би данас изгубљен печат којим је султанија Мара неких 30 година раније оверила своју повељу манастирима Хиландару и Св. Павлу о даривању поседа Св. Павлу такође могао бити позлаћени печат (можда са неког непознатог типара њеног оца?), будући да у короборацији повеље описује исту представу Св. Ђорђа на коњу како убија змаја, која се на том печату налазила.³¹ Ако је ова претпоставка тачна, оба случаја сведоче о старој тенденцији Бранковића да се у дипломатичким пословањима са светогорским манастирима кроз употребу позлаћених печата презентују као настављачи немањићке традиције ктиорства и покровитељства атонских монашких обитељи.

Ђорђе Бранковић је као деспот користио два типара која су посведочена сачуваним печатним отисцима. На повељи којом породице Бранковић (Ђорђе и Јован), Кишхорват и Бериславић изјављују да за угарског краља прихватају Максимилијана Хабзбуршког (1. новембар 1490) налазе се три утиснута печата, сва три под једним заштитним папирићем непосредно испод текста, мало лево од средине; први слева, највећи и једини од црвеног воска, отисак је са типара (око 36 мм) деспота Ђорђа (Сл. 6).³² Дизајн печата је истоветан дизајну малог типара (око 24 мм) Ђорђевог оца, деспота Стефана – представа шлема, окренутог десно, са челенком коју чини лав који се пропиње између волујских рогова, и плаштом који прелази у вињете. Легенда ГНЃДЕСПОПІЃГЂОРГЂ (Господинь деспоть Ђоргь) не испуњава целом дужином простор између две кружнице по ободу, тако да последњу трећину испуњавају вињете. Алекса Ивић је сматрао је да се међу волујским роговима налази звезда; такође, доноси и погрешне податке о повељи и начину причвршћивања, али како се датум и опис слажу, свакако је у питању исти печат.³³

³¹ Ћук 1977: 103–116.

³² Беч, Аустријски државни архив, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Urkundenabteilung: Ungarische Urkundenabteilung U 1147 / REP 16 313 (AUR 1490 XI 01). Чремошник 1976: 145, т. 10, сл. 19с. Црно-бели снимци документа са печатом постоје у Будимпешта, Мађарски државни архив, DF 287324. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/227990/>>. 21.01.2021. Захваљаност дугујемо доц. др Жарку Вујошевићу који нам је љубазно уступио снимке у боји које је начинио у Аустријском државном архиву.

³³ Ивић 1910: 40, бр. 78, т. 15, сл. 78.

Ђорђе је користио и један посве нови и јединствен хералдички типар у средњовековној српској сигилографској пракси. На мировном уговору између Максимилијана Хабзбуршког и Владислава II Јагелонца (7. март 1492) налази се мноштво viseћих воштаних печата, међу њима и један деспота Ђорђа на врци од црвених свилених кончића. (Сл. 7)³⁴ Типар има облик усправно издуженог осмоугла, и готово извесно је у питању печатни прстен (сигнет), а печатно поље испуњава сложена хералдичка представа каква досад није сретана на печатима Бранковића – зашиљени штит са представом двоглавог орла спуштених крила, са два грбовна штита испод канци, десни са представом лава који се пропиње, окренутог хералдичко лево, леви са три пара пруга. Овим типаром је израђен и печат који је утиснут на повељу деспотице Ангелине, деспота Ђорђа и деспота Јована Андрији Боту о надокнади штете од 30. априла 1495 (Сл. 8).³⁵ У питању је печат израђен тако што је испод последњег реда по средини листа наливен црвени восак преко кога је постављен квадратни папирић, а преко њега је овлаш утиснут издужени типар (20×16 мм); због слабог отиска и оштећења, печатна представа се тешко разазнаје, али се јасно уочавају обриси осмоуганог типара и представе орла са грбовним штитовима испод канци.

Ако се порекло двоглавог орла на грбу деспотице Ангелине о којем је раније било речи не може до краја расветлити, нема места сумњи о пореклу двоглавог орла који се јавља на грбу са описаног сигнета њеног сина, деспота Ђорђа. Двоглави орао, симбол суверене краљевске и царске власти Немањића кога су Лазаревићи претворили у прави хералдички амблем, потиснут је са деспотских хералдичких типара доласком Бранковића на престо Деспотовине.³⁶ Као што је већ речено, печатно поље овог прстена садржи представу грбовног штита на коме је приказан двоглави орао спуштених крила који под канцама има два мања грбовна штита, десни са представом лава који се пропиње, а леви шаржиран хоризонталним пругама. Док су двоглави орао и лав породични хералдички амблеми Лазаревића-Бранковића, штит са пругама је нови елемент, и као такав мора бити својеврсни одраз политичке реалности Ђорђевог титуле коју држи милошћу угарског краља, будући да је

³⁴ Талоци 1893: 212–213, сл. 5; Талоци 1895: 353, фиг. 5; Ивић 1910: 40–41, бр. 79, т. 15, сл. 79; Чremoшник 1976: 145, т. 10, сл. 19d; Марјановић-Душанић 1994: 111.

³⁵ Београд, Архив САНУ, Историјска збирка бр. 36. Талоци, Алдаши 1907: 292–293, бр. 410. Снимци преписа документа са цртежом печата постоје у Будимпешта, Мађарски државни архив, DF 32755. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/236857/>>. 21.01.2021; то што је овде печат нацртан само са представом орла без грбовних штитова испод канци је очигледна грешка преписивача. Међу илустрације у овом раду уврштен је и снимак у боји печата деспота Ђорђа (Сл. 8), начињен уз љубазно допуштење и помоћ управника и особља Архива Српске академије наука и уметности у Београду, на чему желимо да им изразимо своју неизмерну захвалност.

³⁶ Хекић 2021: 263, 292–294.

штит шаржиран хоризонталним пругама хералдичко обележје Угарске краљевине. Занимљиво је да се четрдесетак година раније штит са квартирима, испуњен пругама и представом гаврана и двоструког крста, одн. два лава и два гаврана нашао на две емисије новца које су заједнички ковали деспот Ђурађ Бранковић и Јанош Хуњади између 1451. и 1455, поводом веридбе и венчања Ђурђевог унуке Јелене Цељске и Хуњадијевог сина Матије Корвина.³⁷ Двоструки крст и поље испуњено хоризонталним пругама су угарски краљевски хералдички симболи, присутни и на угарским краљевским печатима у средњем веку,³⁸ док су лав и гавран хеладичка обележја самог Хуњадија који се појављују у пољима квадрираног штита који му је краљ Угарске дозволио да користи као свој грб повељом од 1. фебруара 1453.³⁹

Лав који се пропиње на мањем штиту на грбу са печата деспота Ђорђа свакако је породично хералдичко обележје Бранковића, и као такав је након смрти деспота Стефана Лазаревића потиснуо орла као хералдички симбол на грбу који се среће на деспотским печатима. Сам двоглави орао се на печатима српских владара јавља први пут знатно раније на једном другом сигнету, тзв. Теодорином прстену, за који постоје озбиљне индиције да га треба приписати Стефану Константину, млађем сину краља Милутина.⁴⁰ Потом ће се јављати и на новцу деспота Угљеше, као и на деспотском новцу Стефана Лазаревића, одакле ће га он вероватно преузети и на своје печате. Двоглави орао са „Теодориног” прстена и Угљешиног новца се не може посматрати као хералдички амблем, већ као византијски царски симбол који су Немањићи користили као обележје своје суверене краљевске власти, а Угљеша своје деспотске титуле.⁴¹ Тек се у Босни, од времена краља Твртка I на печатима јавља грбовни штит са представом двоглавог орла наспрам штита са косом пругом и криновима; будући да је штит са пругом и криновима краљевски грб Босне, Твртко је као грб своје друге „државе” из титуле (краљ Босни и *Србљем*, подвукао Б. Х.) третирао штит са представом мотива двоглавог орла којим су се Немањићи обилато користили.⁴² Вероватно је, са таквим примерима пред собом, и деспот Стефан немањићког орла којим се и његов отац служио (дугмад на одори, декоративна пластика на фасади Хиландарске приправе) „превео” на језик хералдике.⁴³ А затим су га, након деценија у којима је потиснут породичним амблемом хералдичке звери

³⁷ Иванишевић 2001: 193–194, 299, т. 8, сл. 47.1–2.

³⁸ Такач 2012: 39–48, 69–72; Хекић 2021: 78–79.

³⁹ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 24762. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/165166/>>. 21.01.2021.

⁴⁰ Иванишевић 2004: 227; Хекић 2021: 286.

⁴¹ Иванишевић 2004: 224; Хекић 2021: 292.

⁴² Соловјев 2000: 85–86; Иванишевић 2004: 225; Хекић 2021: 286–287.

⁴³ Соловјев 2000: 85; Хекић 2021: 292.

Бранковића (лав), вратили деспоти у Угарској који су заклетвама верности били обавезани и римско-немачким царевима из династије Хабзбурговаца. Тако су у бити, орао последњих Бранковића као српских деспота, и орао аустројских Хабзбурговаца као немачких царева са претензијама и на угарску круну, имали исто исходиште – римску традицију, али код српских владара посредовану иконографском традицијом Византије, а код Хабзбурговаца иконографском традицијом Светог римског царства немачког народа. Да ли онда можда појаву овог амблема код последњих Бранковића треба довести у везу са хабзбуршком сигилографском праксом, у том смислу да су се деспоти под утицајем симболике коју је носио двоглави орао у њиховом новом окружењу одлучили да оживе стари породични амблем својих предака Лазаревића?

Млађем брату деспота Ђорђа, Јовану, као титуларном деспоту се не може са сигурношћу приписати ниједан аутентични печат, већ само један могући фалсификат. На фалсификованој ктиторској повељи деспота Јована Бранковића Манастиру Круседолу (1496) налазио се, по сведочанству Миклошича, висећи печат са легендом СИИ ПЕЧАТЬ ИЖЕ МЛТІЮ БЖІЕЮ ІСОА ДЕСПОТ СРБСКЫИ (Сии печать иже милостію божіею Івань деспотъ сръбскыи).⁴⁴ Не постоје никакве индиције о томе од ког материјала је био израђен овај печат, и какву је ликовну представу носио, а с обзиром на статус документа, и сам печат је вероватно фалсификат.

Печатне легенде са печата последњих Бранковића у Угарској не показују велику разноврсност, уколико међу њих не укључимо и натпис са по свему судећи фалсификованог печата деспота Јована. С друге стране, интитулације и потписи последње троје Бранковића као они састојци њихових исправа који су упоредиви са печатним легендама, због тога што садрже номенклатуру и титулатуру ауктора, знатно су шароликији. Интитулације последњих Бранковића сачувале су се на српском у њиховим манастирским повељама, и сва три примерка се разликују, тако да две сажете интитулације гласе „госпога ми и маика и та и брата ми Ивань” и „въ Христа Бога благовѣрныхъ Георгіе и Іоаннъ” а развијена „азъ иже въ Христа бога благовѣрны и христюлюбивы деспотъ Івань и съ възлюбленною благочыстивою и христюлюбивою матерію моею деспотицею кура Ангелиною”.⁴⁵ Латинске повеље браће Бранковић имају интитулације устаљеног деспотског обрасца, али сада без девоџије, као и код деспота Вука. Најзад, један њихов документ на немачком (заклетва Фридрику III Хабзбуршком) садржи интитулацију која помиње Ђорђа, Јована и Ангелину без икаквих титула (браћа деспотску титулу у том

⁴⁴ Миклошич 1858: 541–542, бр. 463.

⁴⁵ Невострујев 1869: 274; Пети, Регел 1906: 45–46, бр. 24; Митровић 2006: 231. Четврти примерак долази са једног фалсификата, повеље деспота Јована Круседолу, в. Миклошич 1858: 541–542, бр. 463.

тренутку нису још увек носила), само уз ознаку порекла, као *синови Јокој-ној Сџефана, десјоџа из Србије* (Wir Jörg und Hanns gebrüder weilent Steffans dispoten aus der Syrfey sün und Angela ir mueter).⁴⁶ Потпис као дипломатички састојак након периода високе формализације под владајућим деспотима у Србији, међу титуларним деспотима у Угарској поново доживљава процес растакања, и његова улога као средства овере пада у засенак, а сам потпис постаје тек нешто мало више од обичног украса документа. Потписи последњих Бранковића јављају се углавном на њиховим повељама светогорским манастирима, четири пута, и то тако да изгледа као да нема никакве формализације и доследности: први пример представља потпис деспота Ђорђа који је у ствари реконструкција монаха Никандра (Гевургие деспотъ милостию Бвжинею гвсподарь Срѣблемь), док код аутентичних два садрже елементе старог обрасца, девоџија + секундарна титула + титула + име, а један избацује девоџију, и враћа девоџијски епитет, али у облику у *Христџа Боџа блајочасџиви и христџољубиви*, након чега следе титуле и имена Ангелине, Ђорђа и Јована.⁴⁷ Једини потпис на писму посведочен је на латинском у веровном писму деспота Јована за његовог брата упућеног млетачком дужду, и овај потпис наставља стари деспотски образац са девоџијом (Johannes Dei gratia regni Rassie despotus).⁴⁸ Рани печати све троје Бранковића имају легенде сажетог типа, само са титулом и именом: *Госјодинь Гјораџь*, *Госјодинь Ђвань*, и *Десјоџиџа Аџелина*, а нови печат титуларног деспота Ђорђа наставља образац печатне легенде са старих средњих и малих деспотских типара – титула + име, уз додаток секундарне титуле *јосјодин*. Исти образац сажете легенде проширене секундарном титулом среће се и на заједничком златном печату све троје Бранковића као *Госјоџа десјоџиџа Аџелина*, *Госјодинь десјоџиџь Гевургие* и *Госјодинь десјоџиџь Ђвань*. Најзад, печат деспота Јована који би могао бити фалсификат, садржи опширни образац легенде девоџија + име + титула + одређење власти, у падежу будући да долази после формуле *Ово је џечати* незабележене на иједном другом печату српских деспота у Србији или Угарској; одредница власти није етноним као у потпису његовог брата, већ придев *срџски*. Занимљиво је уочити да потписи са повеља упућених светогорским манастирима, као и легенда златног печата, за деспота Ђорђа користе црквенословенски облик његовог имена *Георјије*, а легенде воштаних печата користе облик *Ђурађ/Ђорђе*.

Као и током претходних периода немањџке или деспотске власти у Србији, печатна легенда и током доба последњих Бранковића показује веђи степен конзервативности од образаца интитулације и потписа; но, док је

⁴⁶ Шишић 1934: 308–309; Талоци 1895: 356; Талоци, Алдаши 1907: 292–293, бр. 410.

⁴⁷ Порчић 2012: 208–209.

⁴⁸ Порчић, Исаиловић 2019: 429–431, бр. 42.

током периода Деспотовине конзервативност печатне легенде значила каснију формализацију у односу на ове обрасце,⁴⁹ сада конзервативност супротно значи доследније настављање сигилографских образаца ранијих деспота са вишим степеном формализације, наспрам растакању образаца у интитулационим и потписним формулама титуларних деспота Бранковића.

Од првог припадника хрватске великашке породице Бериславић који је понео деспотску титулу, Иваниша (Јована) Бериславића, сачувала су се два печатна отиска. Једном се послужио осмоугаоним хералдичким типаром (сигнетом) деспота Ђорђа (који је очигледно у неком тренутку прешао у његове руке, преко супруге Јелене Јакшић) да изради воштани отисак који виси на трачици од жуте свиле као један од многобројних печата којима је оверена повеља Угарских сталеча о бирању краља (13. октобар 1505).⁵⁰

Заклетву палатина Емерика Перењија, илочног херцега Ловре, калочко-бачког надбискупа Гргура Франкопана и деспота Иваниша краљу Владиславу Јагелонцу и његовом сину Лајошу (3. март 1508) сва четворица ауктора су оверила својим печатима; печат деспота Иваниша последњи је печат десно, утиснут тако што су на трачицу од папира провучену кроз два прореза испод текста наливени кругови од црвеног воска за сва четири печата, па преко постављен један правоугаони папир на који су утиснути типари.⁵¹ Иако је типар овлаш утиснут, препознају се обриси осмоугаоног типара и представе орла са два штита испод канци. Али јасно се види да су штитови косо положени, што значи да ово не може бити отисак са Ђорђевог сигнета, где штитови стоје усправно; десни штит можда носи представу лава који се пропиње, док се на левом шаржа не може разазнати.

Два типара Иванишевог сина, Стефана Бериславића, претпоследњег српског деспота у Угарској, посведочена су са по једним отиском сваки. Печат на писму удовице деспота Стефана Бериславића, Каталине Баћањи, брату Франњи од 1. марта 1542. године утиснут је преко комада папира који је постављен на наливени восак (Сл. 9).⁵² Типар облика издуженог усправног осмоугла је носио представу двоглавог орла спуштених крила, са два косо положена и симетрична грбовна штита испод канци, десни са представом лава који се пропиње, леви са два пара пруга; са леве стране орла се налази латинично слово С, а са десне латинично Д. Алекса Ивић сматра да су слова С и Д скраћенице од *Stephanus despotus*, али је изнад орла видео главу бика *en face*, коју окружују

⁴⁹ Хекић 2021: 230–231.

⁵⁰ Будимпешта, Мађарски државни архив, DF 287378. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/257890/>>. 21.01.2021. Ивић 1910: 41, бр. 81, т. 15, сл. 81.

⁵¹ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 82273. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/263348/>>. 21.01.2021.

⁵² Ивић 1910: 41, бр. 83, т. 16, сл. 83; Ивић 1914: 114, нап. 17.

лав који се пропиње, са десне стране, и ждрал, подигнутих крила, са леве.⁵³ Због оштећења не може са сигурношћу рећи да је заиста у питању волујска глава, а лева фигура ће пре бити грифон него ждрал. Можда је овај отисак израђен истим типаром као и печат деспотовог оца на заклетви Владиславу Јагелонцу и његовом сину Лајошу, будући да се на оба отиска могу уочити представе орла са косо постављеним штитовима испод канџи. Међутим, ако ово није типар израђен за деспота Стефана Бериславића, већ сигнет његовог оца (или можда чак неког од последњих Бранковића – ни ова опција се не може потпуно искључити), онда слово S може да стоји само за реч *sigillum* (*Sigillum despoti*). Такве осмоугаоне сигнете су користили немачки владари крајем 14. и током 15. века, а посебно је занимљиво што је један осмоугаони сигнет цара Максимилијана садржао сличан грб (премда са шлемом, плаштом и челенком), и четири иницијала царевог имена и титуле распоређених лево и десно од грба,⁵⁴ на сличан начин као што су распоређена слова на деспотовом сигнету. Такође, грифони се као држачи грбова јављају на неким другим Максимилијановим печатима.⁵⁵ Животиња која би могла бити ждрал или грифон, чини се извесним, није преузета са породичног грба Бериславића, будући да је њега сачињавао једноставан хералдички дизајн са косим пругама.⁵⁶ Такав грб јавља се на печату којим су Бериславићи оверили заједничку повељу са браћом Бранковић и браћом Кишхорват цару Максимилијану, о којој смо раније говорили.⁵⁷

Овим типаром, који је свакако још један печатни прстен који наставља образац осмоугаоног сигнета наслеђеног од Ђорђа Бранковића, изгледа није израђен печат са писма деспота Стефана и мајке му Јелене Јакшић Бранковић Бериславић палатину Стефану Баторију о Фрањи Бешењију (Брод на Сави, 5. март 1522).⁵⁸ На преклопу правоугаоно затвореног писма, нешто лево од средине, наливен је тамноцрвени (или смеђи природни) восак на који је затим постављен квадратни комад папира, и преко њега је утиснут типар. Папир са печата је знатно оштећен и печатна представа се може само назрети, али се чини да је типар овалан, мада може бити и осмоугаони; но, јасно се уочава да печатно поље испуњава гломазан штит кога нема на печату којим се служила Стефанова удовица. Унутар штита при дну као да се могу назрети два мала, косо постављена и симетрична штита.

⁵³ Ивић 1910: 41.

⁵⁴ Посе 1912: т. 7, сл. 6; Хекић 2021: 63.

⁵⁵ Посе 1912: т. 4, сл. 3–7, т. 5, сл. 1–6, 8–10, т. 6, сл. 1–3, 7, т. 7, сл. 1; Хекић 2021: 62.

⁵⁶ Кардић 2013: 115–116.

⁵⁷ В. изнад, нап. 32.

⁵⁸ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 25642. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/296186/>>. 21.01.2021. Талоци, Алдаши 1907: 358–359, бр. 471.

Лична хералдичка обележја породица Лазаревић и Бранковић комбинована са симболима суверене власти из немањихке иконографске традиције дала су у хералдици као резултат грбове који су третирани као хералдички амблеми над- и трансперсоналне деспотске титуле у Србији, о чему нам најбоље сведоче деспотски печати и начин на који су они модификовани доласком на престо новог деспота. Код деспота у изгнанству ова тенденција се одсликава још упечатљивије, будући да је једним печатом посведочено да се Иваниш Бериславић по стицању деспотске титуле служио сигнетом деспота Ђорђа. Овај сигнет је свакако од деспота Ђорђа по замонашењу преузео деспот Јован Бранковић, јер једино би тако деспотски печатњак дошао у Иванишев посед, кроз његов брак са Јовановом удовицом, деспотицом Јеленом Јакшић, која је овај печатни прстен наследила мужевљевом смрћу. И други Иванишев печат израђен сигнетом носи хералдички амблем истоветног састава, уз једину разлику да су мали грбовни штитови испод канци орла постављени укусо. Печатни прстен којим се служио Иванишев и Јеленин син, деспот Стефан Бериславић и његова удовица Каталина Баћањи, такође садржи ову представу двоглавог орла са укусо постављеним грбовним штитовима испод канци, али изнад главе орла се налазе још нека хералдичка обележја. Алекса Ивић је у њима препознао главу бика *en face*, коју окружују лав који се пропиње, са десне стране, и ждрал подигнутих крила.⁵⁹ Међутим, тобожња волујска глава у толикој је мери оштећена, да ово мора бити само претпоставка на основу појаве ове шарже на грбовним печатима Ђорђа и Јована Бранковића, а фигура у којој је Ивић препознао ждрала пре може бити грифон, будући да се јасно оцртава тело неке звери са предњим и задњим ногама. Штавише, како је доњи део представе овог печата наизглед истоветан Иванишевом печату који је у горњем делу знатно похабан, не можемо искључити могућност да се овде ради о истом типару који је Стефан Бериславић наследио од оца, па потом Каталина Баћањи од Стефана; а како ни Иванишев ни Стефанов печат не садрже легенду, не може се искључити ни могућност да је ово типар који су такође наследили од последњих деспота из дома Бранковића.

У периоду током кога су Бериславићи држали деспотску титулу, можда није израђен ниједан нови деспотски типар, већ су преузети типари последњих Бранковића, и то сигнети без праве легенде, само са сиглама S и D које уколико не скраћују име и титулу Стефана Бериславића могу се разрешити и као *sigillum despoti*, те се стога обрасци интитулација и потписа немају с чиме упоредити, као код претходних титуларних деспота. Па ипак, номенклатура и титулатура из ова два дипломатичка састојка у ширем контексту могу сведочити о тенденцијама у дипломатичкој пракси Бериславића као

⁵⁹ Ивић 1910: 41.

деспоиѡй краљевине Рашке, тј. о континуитетима и/или променама у односу на дипломатичку праксу деспота из владарског дома Бранковића, и као такве, показати да ли су преузимање/наслеђивање сигилографских образаца део једног општијег преузимања дипломатичких образаца деспотâ из породице Бранковић код Бериславића који су носили титулу деспотâ.

Српска интитулација удовице деспота Јована, Јелене Јакшић, која се јавља у њеној повељи Хиландару потпуно одступа од бранковићких модела – не помиње чак ни деспотичино име, већ само верски обојене епитете скромности (азь грѣшнаа и недостоинаа раба твоа).⁶⁰ Интитулације њеног другог мужа, деспота Иваниша Бериславића, настављају устаљени латински образац титуларних деспота, са именом, титулом и одређењем власти, али без девоције (*Johannes Beryzlo /regni/ Rascie despotus*).⁶¹ Српски потпис Јелене Јакшић на повељи Хиландару показује даље модификовање образаца последњих Бранковића, будући да користи формулу девоцијски епитет + секундарна титула + име + девоција + титула + одређење власти (въ Христа бога благоверна госпоѓа Елена милостію божією деспотица Срѣблемъ),⁶² а две деценије каснији заједнички потпис на латинском са сином Стефаном Бериславићем показује модификацију латинског обрасца усвојеног током владавине њеног другог супруга, деспота Иваниша Бериславића. Потписи деспота Иваниша примењују опширни образац име + одређење власти + титула (*Johannes Beryzlo regni Rascie despotus*) који је се наслања на стари латински образац деспотских потписа, али користи и сажети облик без одређења власти (*Johannes /Beryzlo/ despotus*).⁶³ И Стефан Бериславић у једном случају када се потписује сâм користи опширни тип име + одређење власти + титула (*Stephanus Beryzlo regni Rascie despotus etc*), али у већ поменутом случају у коме се потписује заједно са мајком, образац представља модификацију сажетог типа без одреднице власти (*Elena relicta condam despoti ac filius ejus Stephanus Beryzlo modernus despotus etc*). Код Јелене се уочава наставак старијег обрасца којим се користила и деспотица Барбара Франкопан

⁶⁰ Митровић 2008: 196–198.

⁶¹ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 82273. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/263348/>>. 21.01.2021; DF 226508. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/256882/>>. 21.01.2021; DF 287378. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/257890/>>. 21.01.2021.

⁶² Митровић 2008: 196–198.

⁶³ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 25519. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/265833/>> 21.01.2021; DL 25442. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/256585/>>. 21.01.2021; DL 25444. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/257106/>>. 21.01.2021; DL 25509. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/265388/>>. 21.01.2021; DL 25512. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/265550/>>. 21.01.2021; DL 25433. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/254482/>>. 21.01.2021. Талоци, Алдаши 1907: 335, бр. 446;

Бранковић, где се означава као удовица негдашњег деспота.⁶⁴ Најзад, удовица Стефана Бериславића, Катарина Баћањи има потпис који прати образац име + епитет + титула (*Catharina de Batthyan condam despotissa*).⁶⁵

Институционални и потписни обрасци су код Бериславића наново уједначени и формализовани, а и уочава се закономерност, као и код деспота Вука, да су писма садржала само потписе, а повеље само институције (мада су оба примера повеља деспота Иваниша у ствари повеље које није издао он сам, већ их је издао већи број ауктора, угарских великаша). Стари сигилографски обрасци, пак, из периода Деспотовине у виду већих (средњих) хералдичких типара коначно су нестали, а сачували су се само сигнети настали у угарској средини на фону западне сигилографске традиције.

Последњи српски деспот у Угарској, Павле Бакић, имао је доиста свој печат, али то није био деспотски већ његов породични (племички) типар, будући да је деспотско достојанство добио од краља Фердинанда Хабзбуршког тек пар недеља пред погибију 1537. године – због чега највероватније никада није ни сазнао да је постао деспот – а печатни отисак његовог типара је посведочен још 1533. године.⁶⁶ Стога овај печат ни на који начин не доприноси истраживању сигилографских образаца титуларних српских деспота у Угарској.

* * *

Након пада Смедерева, сигилографски обрасци Српске деспотовине наставили су да живе у дипломатичкој пракси слепог и изгнаног деспота Стефана Бранковића, као и титуларног деспота Вука Гргуревевића у Угарској. Обојица су користили хералдичке типаре за воштане печате налик типарима владајућих деспота Ђурђа Вуковића Браковића и Лазара Бранковића. Стефанов типар који је он користио до краја живота израђен је и пре него што је постао деспот након Лазареве смрти, пошто се на њему Стефан титулише као деспотовић, а хералдичка композиција се састоји од шлема са челенком коју чини лав који се пропиње између пара волујских рогова. Печат деспота Вука, пак, носи пун деспотски грб по угледу на грб са великог печата његовог стрица Лазара који садржи грбовни штит са представом лава који се пропиње између пара волујских рогова као шаржом, затим шлем са плаштом, и челенку коју такође чини лав који се пропиње између пара волујских рогова. Овакав троделни грб на својим печатима ће користити и

⁶⁴ Будимпешта, Мађарски државни архив, DL 23602. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/295872/>>. 21.01.2021; DL 25642. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/296186/>>. 21.01.2021. Талоци, Алдаши 1907: 358–359, бр. 471.

⁶⁵ Ивић 1914: 114, нап. 17.

⁶⁶ Ивић 1910: 41, бр. 82, т. 16, сл. 82; Лемајић 1995: 86, 98–101.

синови Стефана Слепог, Ђорђе и Јован, пре него што су постали деспоти, али ће у грбу променити шаржу на штиту, тако што ће лава заменити главом бика са роговима и прстеном у носу. Као деспоти, последњи Бранковићи су користили и печатни прстен са новим хералдичким дизајном. Овај нови дизајн, али и сам печатни прстен као физички објекат, типар, наследили су и деспоти из породице Бериславића: Ђорђев сигнет користио је и он сам али и Иваниш Бериславић који је оженио удовицу Ђорђевог брата Јована, а потом стекао и деспотску титулу. Хералдичка композиција представља иновацију у дизајну, будући да садржи грбовни штит чија је шаржа немањићи двоглави орао спуштених крила коме су придодата два мала грбовна штита испод канци. Један мали грбовни штит испуњава представа бранковићког лава који се пропиње, а други традиционални угарски хералдички дизајн са паровима хоризонталних пруга. Форму осмоугаоног сигнета који испуњава хералдичка композиција са двоглавим орлом спуштених крила под чијим канцама се налазе грбовни штитови (један са лавом који се пропиње, други са паровима хоризонталних пруга) задржали су и други печат деспота Иваниша и печат његовог сина, деспота Стефана Бериславића којим се користила његова удовица, а можда и други Стефанов печат за који је посведочено да га је сам користио. Чињеница да су се ови сигнети наслеђивали и унутар, и између деспотских породица, сведочи да су постали део деспотског наслеђа: од деспота Ђорђа један сигнет је наследио деспот Јован, јер је једино тако могао да га преко Јованове удовице добије деспот Иваниш. Тако су, ако можда не у теоријско-идеолошком погледу, свакако практично постали својеврсне инсигније над- и трансперсоналног деспотског достојанства. Сигнет је посебно значајно средство владарске презентације, будући да и отисак печатног прстена представља средство владарске (ре)презентације на исправама, али се као конкретни предмет, сигнет, у принципу увек налазио на личности сигиланта, чиме је показивао њихов статус и ранг. Нема сумње да су деспоти из породице Бериславић били свесни да оваквим истицањем континуитета са својим претходницима из владарског дома Бранковића додатно утврђују своје легитимно право на деспотску титулу и приходе, те истовремено подижу и свој углед и статус у феудално уређеној Угарској, с обзиром да на тај начин презентују звучну титулу *despōta краљевине Рашке* коју носе.

Деспот Стефан Слепи никад није постао вазалом угарског краља, иако је одмах након пада Смедерева отишао у Будим; штавише, посведочено је да је Матија Корвин изгнано деспоту замерао што се у прошлости противио предаји Смедерева Угарској, те је држао да он сâм може располагати титулом деспота по свом нахођењу, па је титулу и некадашње поседе српских деспота у Угарској у наредним деценијама доделио Стефановом братанцу

Вуку Гргуревићу.⁶⁷ Стога не чуди да се у по свим критеријима скромном сигилографском материјалу осталом иза деспота Стефана не може запазити никаква промена у односу на сигилографске обрасце из времена пре пада Смедерева – Стефан је читавог живота користио свој стари типар израђен док је имао права да се назива само деспотовићем (дакле, можда и пре очеве смрти, или бар пре смрти брата Лазара). За деспота Вука Гргуревића се из дипломатичких образаца интитулације и потписа на издатим исправама показује да је био свестан свог специфичног положаја и политичке реалности у којој више није господарио земљом својих предака испод Саве и Дунава, већ је био великаш угарске круне (свакако, додуше, са претензијом да обнови Деспотовину). Тако у његовим исправама на српском упућеним османском султану нестаје одредница власти (Србија) из титуле, док у исправама на латинском издатим у Угарској одредница власти (Рашка) јесте присутна, јер то јесте *земља* на коју он бар начелно полаже право, али у деспотској титули нема девоције (*йо милосѣи Божјој*) која би сугерисала његову сувереност као владара, нешто што су само деспоти пре 1459. могли да истичу, а он као у суштини само истакнути магнат Угарске круне није могао. За сигилографске обрасце је, чини се, нађено практично решење, па је тако деспот Вук користио печате са пуним грбом по угледу на владајуће деспоте, али са сажетом легендом која га титулише само као *йосйодина деспойа*. Овакву легенду су користили такође владајући деспоти, па је тиме и на овај начин истицан континуитет са њиховом сигилографском традицијом; али, код владајућих деспота ова сажета легенда се налазила само на најмањим печатима где је недостатак простора захтевао овакво решење. Код деспота Вука, пак, димензије печата, чини се, нису биле (или бар нису морале бити) разлог оваквом сажимању легенде (избацивање *Србије* и формуле *йо милосѣи Божјој*), већ управо схватање о свом специфичном положају баштиника Српске деспотовине и великаша угарског краља.

Синови деспота Стефана, Ђорђе и Јован, такође су морали узимати у обзир свој истовремени положај баштиника Деспотовине и угарских магната, те су стога наставили да у интитулацијама и потписима на латинском користе титулу *деспойа (краљевине) Рашке* без девоције; изузетак чини само један потпис деспота Јована који садржи формулу *Dei gratia*. На српским повељама упућеним светогорским манастирима, пак, последњи Бранковићи нису морали да се обазире на недостатак своје суверености као угарских магната, већ су желели да искажу континуитет са владајућим деспотима, и Немањинима пре њих, те су у своју титулатуру уносили и територијалну одредницу (*Србљем, српски*) и старе девоцијске епитете *У Христја Боја блајоверни, христјољубиви, блајочесѣиви*. Легенде са печата

⁶⁷ Ђирковић 1982: 374–376.

последњих Бранковића су по овом питању конзервативније – задржавају сажету титулатуру и без територијалних одредница и без девоције или девоцијских епитета, па се Ангелина, Ђорђе и Јован титулишу као *іосіођа десіоіица*, онд. *іосіодин* (пре стицања титуле) или *іосіодин десіоіи* (након стицања титуле). Једини изузетак јесте сведочанство о једном данас изгубљеном печату деспота Јована који садржи формулу *мілошћу Божјом*, што заиста дозвољава паралелу са потписом овог деспота која садржи девоцију *Dei gratia*, али проблем пред нас поставља сасвим реална могућност да је овај печат био познији фалсификат. Стога се чини да су и синови Стефана Слепог попут свог рођака Вука Гргуревића сасвим свесно опрезно задржали старе сажете легенде са деспотских печата, како њихов положај између суверених деспота и угарских магната не би био у нескладу са схватањима угарске круне. С друге стране, ликовне печатне представе (деспотски грбови на воштаним печатима, представе крунисаних владара у орнату и хагиографске представе на позлаћеном печату) код последњих Бранковића настоје да покажу континуитет са сигилографским обрасцима суверених деспота, и Немањића пре њих.

Тек код Бериславића, који су након изумирања мушке линије Бранковића понели титулу *десіоіи краљевине Рашке*, сасвим логично нестаје сваки траг праве суверености Српске деспотовине коју су Бранковићи баштинили, па тако и са печата титуларних српских деспота. Бериславићи су пре добијања титуле и поседа српских деспота као хрватски племићи били само магнати угарског краља; својим пореклом и ранијим положајем ни на који начин нису били повезани са Српском деспотовином и њеном државном сувереношћу. Положај који су стекли уз титулу деспота за њих су значили само нове поседе и звучну титулу. Па ипак, фактички континуитет јесте одржаван тиме што су Бериславићи као деспоти изгледа користили само печатњаке израђене за последње Бранковиће. Ти печати су у свему настављали искључиво хералдичку традицију српских деспота, без икаквих знака уношења личних и породичних обележја Бериславића. Али у питању су, чини се, сигнети (печатно прстење) без икакве легенде који су израђени за деспота Ђорђа (потоњег владика Максима), и који су и сами били тек последњи стадијум у растакању сигилографских образаца српских деспота. Наиме, на овим сигнетима је деспотски грб измењен тако да уместо лава као хералдичког амблема Бранковића централни мотив на грбовном штиту постаје двоглави орао, а под његовим канцама се налазе скромни штитови од којих један носи представу лава, породичног обележја Бранковића, а други једноставан дизајн са три пара пруга, што је део државног грба Угарске. На овај начин, чини се, Бранковићи су настојали да симболику својих сигилографских образаца не само прикажу као део континуитета са хералдичком традицијом Лазаревића и Немањића (који су користили двоглавог орла као

амблем), већ и да прилагоде новој средини у којој су се нашли, с обзиром на то да су били вазали угарских и хабзбуршких владара (за које су дизајн са пругама и хералдички орао имали посебног значаја). Стога не чуди да је ово једини сигилографски образац српских деспота који је наставио да живи и за време Бериславића, када је полувековни пут *српских* деспота од суштински суверених владара до угарских магната са звучном титулом коначно завршен. Најзад, с обзиром да женски изданци династије нису никада постајале сувереним владаркама у Српској деспотовини и држави Немањића пре тога, удовице српских деспота у Угарској – Ангелина Аријанит, супруга деспота Стефана Слепог, Барбара Франкопан, супруга деспота Вука Гргуревића, Јелена Јакшић, супруга чак двојице деспота, Јована Бранковића и Иваниша Бериславића, и Каталина Баћањи, супруга деспота Стефана Бериславића, са својим дипломатичким и сигилографским обрасцима још су мање могле да баштине суштинску традицију суверености средњовековне српске државе у угарској феудалној средини, чак и када су се служиле истим формулацијама и истим симболичким представама као њихови мужеви и синови.

Слика 1. Печат деспотовића Стефана Бранковића са повеље Дубровнику од 14. децембра 1457. (Фонд Državnog arhiva u Dubrovniku, Diplomata et acta, 15. stoljeće, br. 284 /bečki br. 1112/)

Слика 2. Печат деспота Стефана Бранковића са писма Дубровнику од 1. октобра 1476. (Фонд Državnog arhiva u Dubrovniku, Prepiska XV, 384-4 / раније Prilozi arhivskim serijama IVa, br. 75/)

Слика 3. Печат деспотовића Ђорђа (Стефановића) Бранковића са заклетве Фридерику III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 14, сл. 75)

Слика 4. Печат деспотовића Јована (Стефановића) Бранковића са заклетве Фридерику III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 77)

Слика 5. Печат деспотице-удове Ангелине Аријанит Бранковић са заклетве Фридерику III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 76)

Слика 6. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са повеље Максимилијану I Хабзбуршком од 1. новембра 1490. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 78)

Слика 7. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са мировног уговора између Максимилијана Хабзбуршког и Владислава II Јагелонца од 7. марта 1492. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 79)

Слика 8. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са повеље Андрији Боту од 30. априла 1495. (Фонд Архива САНУ, Историјска збирка, бр. 36)

Слика 9. Печат деспота Стефана Бериславића, са писма његове удовице Каталине Баћањи брату Франји од 1. марта 1542. (Преузето из: Ивић 1910: т. 16, сл. 83)

ИЛУСТРАЦИЈЕ

Слика 1. Печат деспотовића Стефана Бранковића са повеље Дубровнику од 14. децембра 1457. (Фонд Državnog arhiva u Dubrovniku, Diplomata et acta, 15. stoljeće, br. 284 /bečki br. 1112/)

Слика 2. Печат деспота Стефана Бранковића са писма Дубровнику од 1. октобра 1476. (Фонд Državnog arhiva u Dubrovniku, Prepiska XV, 384-4 /раније Prilozi arhivskim serijama IVa, br. 75/)

Слика 3. Печат деспотовића Ђорђа (Стефановића) Бранковића са заклетве Фридерiku III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 14, сл. 75)

Слика 4. Печат деспотовића Јована (Стефановића) Бранковића са заклетве Фридерiku III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 77)

Слика 5. Печат деспотице-удове Ангелине Аријанит Бранковић са заклетве Фридерiku III Хабзбуршком од 9. октобра 1479. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 76)

Слика 6. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са повеље Максимилијану I Хабзбуршком од 1. новембра 1490. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 78)

Слика 7. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са мировног уговора између Максимилијана Хабзбуршког и Владислава II Јагелонца од 7. марта 1492. (Преузето из: Ивић 1910: т. 15, сл. 79)

Слика 8. Печат деспота Ђорђа (Стефановића) Бранковића са повеље Андрији Боту од 30. априла 1495. (Фонд Архива САНУ, Историјска збирка, бр. 36)

Слика 9. Печат деспота Стефана Бериславића, са писма његове удовице Каталине Баћањи брату Фрањи од 1. марта 1542. (Преузето из: Ивић 1910: т. 16, сл. 83)

ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа:

Београд, Архив САНУ, Историјска збирка;

Беч, Аустријски државни архив, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Urkundenabteilung; Ungarische Urkundenabteilung;

Будимпешта, Мађарски државни архив, Diplomatikai fényképgyűjtemény (приступљено путем Hungaricana, *Charters*. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>>. 21.01.2021.);

Будимпешта, Мађарски државни архив, Diplomatai levéltár (приступљено путем Hungaricana, *Charters*. <<https://archives.hungaricana.hu/en/charters/>>. 21.01.2021.);

Дубровник, Државни архив, Diplomata et acta;

Дубровник, Државни архив, Prepiska;

Дубровник, Државни архив, Prilozi arhivskim serijama.

Историјски извори на интернету:

Monasterium.net, *Collection: Serbian Royal Documents at the State Archives in Dubrovnik (1186-1479)*. <<http://www.monasterium.net/mom/SerbianRoyalDocumentsDubrovnik/collection>>. 19.01.2021.

Публикована литература:

Благојевић 1982: Милош Благојевић, „Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша, *Зборник радова Византолошкој институцији*, бр. 21, 183–212.

Бубало 2000: Ђорђе Бубало, „Повеље Маре Бранковић и синова јој Гргура, Ђурђа и Лазара манастиру Хиландару”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, бр. 65–66, 77–106.

Васиљевић 2016: Марија Васиљевић, „Генеалогije између историје и идеологије: пример порекла кнегиње Милице”, *Историјски часопис*, бр. 65, 79–99.

Вудкок, Робинсон 1988: Thomas Woodcock, John Martin Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford – New York: Oxford University Press.

Иванишевић 2001: Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд: Стубови културе.

Ивић 1910: Алекса Ивић, *Стиари српски печатни и грбови: прилози српској сфрагистици и хералдици*, Нови Сад: Матица српска.

Ивић 1914: Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској: од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459–1690)*, Загреб: Привредникова књижара и штампарија.

Карбић 2013: Марија Карбић, *Plemićki rod Borića bana*, Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije.

Лемајић 1995: Nenad Lemajić, *Bakići, porodica poslednjeg srpskog despota*, Novi Sad: Filozofski fakultet – Sremska Mitrovica: Istorijski arhiv Srem.

Марјановић-Душанић 1994: Смиља Марјановић-Душанић, *Владарске институције и државна симболика у Србији од XIII до XV века*, Београд: Српска академија наука и уметности.

- Месић 1873: Matija Mesić, „Gradja mojih razprava u 'Radu.' Listine i izprave”, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 5, 109–280.
- Миклошич 1858: Franz Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, Vienna: Apud Guilelmum Braumüller.
- Митровић 2006: Катарина Митровић, „Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром”, *Сџари српски архив*, бр. 5, 229–239.
- Митровић 2007: Катарина Митровић, „Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла”, *Сџари српски архив*, бр. 6, 209–217.
- Митровић 2008: Катарина Митровић, „Повеља деспотице Јелене Јакшић манастиру Хиландару”, *Сџари српски архив*, бр. 7, 195–203.
- Невострујев 1869: Капитон Иванович Невострујев, „Три хрисовуље у Хиландару”, *Гласник Српској ученој друштва*, бр. 25, 272–287.
- Нојбекер 1997: Ottfried Neubecker, *Heraldry: Sources, Symbols, and Meaning* (transl. Nicholas Fry), London: Tiger Books International.
- Пети, Регел 1906: Louis Petit, Wassilij Regel, *Actes de l'Аthos, III. Actes d'Esphigménoi*, Санкт Петербург: Императорская академия наук.
- Порчић 2012: Небојша Порчић, *Дипломатички обрасци средњовековних владарских докумената: српски пример*, докторска дисертација, Београд: Филозофски Факултет;
- Порчић 2014: Небојша Порчић, „Документи Лазара и Стефана Бранковића о подизању поклада деспота Ђурђа”, Београд: *Иницијал*, бр. 2, 215–239;
- Порчић, Исаиловић 2019: Небојша Порчић, Невен Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд: Архив Србије.
- Посе 1912: Otto Posse, *Die Siegel der deutsche Kaiser und Könige von 751 bis 1913*, III. Band, Dresden: Verlag von Wilhelm Baensch.
- Синдик 1978: Душан Синдик, „Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла”, Београд: *Мешовића праћа*, бр. 6, 183–205;
- Синдик 1998: Душан Синдик, „Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару”, *Хиландарски зборник*, бр. 10, 9–134.
- Синдик 2000: Душан Синдик, „Српски средњовековни печати у манастиру Хиландару”, у: Војислав Кораћ (ур.), *Међународни научни скуп Осам векова Хиландара: историја, духовни животи, књижевности, уметности и архивекитура, октобар 1998*, Београд: Српска академија наука и уметности, 229–237.
- Соловјев 2000: Александар Соловјев, „Историја српског грба”, у: Александар Палавистра (ур.), *Историја српској грба и дружи хералдички радови*, Београд: Правни факултет – Досије – БМГ.

- Спремић 1982: Момчило Спремић, „Пропаст средњовековне државе”, у: Јованка Калић (ур.), *Историја српског народа, књиџа II*, Београд: Српска књижевна задруга, 303–313.
- Такач 2012: Imre Takács, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei = Royal Seals of the Árpád Dynasty*, Budapest: Magyar Országos Levéltár.
- Талоци 1893: Ljudevit Thallóczy, „K historiји despotske porodice Brankovića”, Sarajevo: *Glasnik zemaljskog muzeja*, br. 5, 175–219.
- Талоци 1895: Ludwig von Thallóczy, „Bruchstilcke aus der Geschichte der nord-westlichen Balkanländer”, in: M. Hoernes (red.), *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, III. Band*, Wien: In Commission bei Carl Gerold's Sohn, 298–371.
- Талоци, Алдаши 1907: Lajos Thallóczy, Antal Áldassy, *Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Ђирковић 1982: Сима Ђирковић, „Српска властела у борби за обнову Деспотовине”, у: Јованка Калић (ур.), *Историја српског народа, књиџа II*, Београд: Српска књижевна задруга, 373–389.
- Ђук 1977: Ружа Ђук, „Повеља царице Маре манастирима Хиландару и Светом Павлу”, *Историјски часопис*, бр. 24, 103–116.
- Хекић 2021: Бењамин Хекић, *Печаији српских средњовековних владара између зајадних и византијских узора*, докторска дисертација, Београд: Филозофски Факултет.
- Чремошник 1976: Gregor Čremošnik, *Studije za srednovjekovnu diplomatiku i sigilografiju južnih Slovena*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Шишић 1934: Ferdo Šišić, „Rukovet spomenika o hercegu Ivanišu Korvinu i o borbama Hrvata s Turcima (1473–1496)”, *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 37, 189–344.

Benjamin F. Hekić

SIGILLOGRAPHIC PATTERNS OF SERBIAN DESPOTS AFTER 1459: FROM SERBIAN SOVEREIGNS TO HUNGARIAN MAGNATES

Abstract: The paper aims, through detailed analysis of sigillographic patterns from the seals of titular Serbian despots in Hungary from Branković and Berislavić families, and through comparing these patterns with the related diplomatic components of despots' documents (intitulations and signatures) to show how all these patterns exhibit the change in status, but also in self-perception of Serbian despots' position after the year 1459. With the loss of Serbian Despotate and crossing over of the scions of Branković

family to the territory of Kingdom of Hungary, where they were given former despots' possessions in return for the service to Hungarian Crown, starts half-a-century process of transformation of the title of Serbian Despot (*despotus regni Rascie*, despot of Kingdom of Rascia) from rulers of Serbia, through successors of the lost Serbian state sovereignty, into Hungarian magnates with a prestigious title; the phases of this process can be followed through sigillographic patterns of despots' seals and the related diplomatic patterns of despots' documents.

Keywords: Sigillographic patterns, Serbian despots in Hungary, Hungarian magnates, seals, seal dies (matrices), seal rings (signets), *intitulatio*, signature, Branković family, Berislavić family

Received 15. 10. 2021 / Accepted 15. 12. 2021.